

IRA M. LAPIDUS
İslâm Toplumlari Tarihi
CILT 1

IRA M. LAPIDUS 1937'de doğdu. Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley'de Center for Middle Eastern Studies Bölümü'nde tarih profesörüdür. Yüksek lisans (1958) ve doktorasını (1964) Harvard Üniversitesi'nde tamamlamış olan Lapidus, Ortadoğu ve İslâm tarihi konusunda uzmandır. Ira M. Lapidus'un yayımlanmış eserleri arasında *A History of Islamic Societies* [Cambridge University Press, 1988 (İtalyanca baskısı Torino, Einaudi, 1993, 1995)], *Islam, Politics and Social Movements* [(Edmund Burke ile birlikte), Berkeley, University of California Press, 1988], "Death in the Muslim tradition", [*Facing Death: Where Culture, Religion and Medicine Meet*, Ed. H. M. Spiro vd., New Haven: Yale University Press, 1996] ve "A Sober Survey of the Islamic World" [*Orbis*, 1996] bulunmaktadır.

A History of Islamic Societies

© 1997 Cambridge University Press

İletişim Yayınları 815 • Tarih Dizisi 19

ISBN-13: 978-975-470-957-5 • ISBN-13: 978-975-470-956-4 (Tk.no)

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-5. BASKI 2002-2013, İstanbul

6. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖRLER M. Görkem Doğan - Kerem Ünüvar

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Mert Sandalcı'nın Max Fruchtermann kartpostalları koleksiyonundan oluşan ve Koçbank tarafından yayımlanan *Max Fruchtermann Kartpostalları* kitabından alınmıştır.

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

ÇİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldrım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

IRA M. LAPIDUS

İslâm Toplumları Tarihi

CİLT 1

A History of Islamic Societies

ÇEVİREN *Yasin Aktay*

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Teşekkürler	23
Yayınevinin Önsözü.....	25
BİRİNCİ KISIM	
<i>İslâm Uygarlığının Kaynakları: MS 600'den 1200'e Kadar Ortadoğu</i>	27
GİRİŞ	
İSLÂM'IN GELİŞİNDEN ÖNCE ORTADOĞU TOPLUMLARI	29
İslâm'ın Tebliği	39
BİRİNCİ BÖLÜM	
ARABİSTAN	41
İKİNCİ BÖLÜM	
PEYGAMBER'İN HAYATI	55
Arap, İslâm İmparatorluğu (632-945)	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ARAP FETİHLERİ VE İMPARATORLUĞUN SOSYO-EKONOMİK TEMELLERİ	77
Fetih ve İmparatorluk	78
Ekonomik Değişim ve Yeni Şehir Toplulukları	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
HİLAFET	99
Göçebe Krallıktan Suriye Monarşisine.....	100
Abbâsî İmparatorluğu: Toplumsal Devrim ve Siyasal Tepki.....	116
BEŞİNCİ BÖLÜM	
KOZMOPOLİT İSLÂM: İMPARATORLUK ELİTİNİN İSLÂM'I	133
Sanat, Mimari ve Hilafet Kavramı.....	135
Arap Edebiyatı.....	143
Fars Edebiyatı.....	145
Helenizm.....	148
ALTINCI BÖLÜM	
ŞEHİR İSLÂM'I: DİNİ SEÇKİNLERİN İSLÂM'I	155
Sünnî Kitâbilik.....	157
Kelâm.....	163
Mistikler ve Tasavvuf.....	168
Şii İslâm'ı.....	177
YEDİNCİ BÖLÜM	
İSLÂM KÜLTÜRÜ VE DİN İLE DEVLETİN AYRILIŞI	183
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
ABBASÎ İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜ	191

İslâm Kültüründen İslâm Toplumuna: İran ve Irak, 945-1200..... **205**

DOKUZUNCU BÖLÜM	
ABBASİLER SONRASINDA ORTADOĞU DEVLET SİSTEMİ	207
Köle Devletleri ve Yönetim.....	217
Yerel Saraylar ve Bölgesel Kültürler: İran Kültüründe İslâm.....	225
ONUNCU BÖLÜM	
İSLÂM TOPLULUKLARI VE ORTADOĞU TOPLUMLARI	237
Şii Cemaatleri.....	238
Fıkıh Okulları ve Sünnî Mezhepçiliği.....	239
Tasavvuf Tarikatları.....	244
İslâm Dinî Akımları ve Devlet.....	250
İslâm Kurumları ve Büyük İslâm Toplumu.....	253
ONBİRİNCİ BÖLÜM	
TOPLUMSAL İDEAL	261
ONİKİNCİ BÖLÜM	
KİŞİSEL AHLÂK	275
Normatif İslâm: Kitap, Tasavvuf ve Kelâm.....	276
Alternatif İslâm: Felsefe, Gnostik ve Halk Tasavvufu.....	296
İslâm İçindeki Diyaloglar.....	308
SONUÇ	
ORTADOĞULU İSLÂM PARADİGMALARI	317

İKİNCİ KISIM

Onuncu Yüzyıldan Ondokuzuncu Yüzyıla Kadar İslâm Toplumlarının Dünya Çapındaki Yayılması ... 335

GİRİŞ

İSLÂM DÜNYASI VE AVRUPA'NIN YÜKSELİŞİ.....	337
İslâm'a Giriş (İhtida).....	338
Müslüman Elitler ve İslâm Toplulukları.....	352
Devlet Rejimleri.....	366
Avrupa'yla Karşılaşma.....	371

Ortadoğu İslâm Topluları..... 381

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN, MOĞOL, TİMUR VE SAFEVİ İMPARATORLUKLARI.....	383
Moğollar ve Timurlar.....	383
Safevî İran'ı.....	396
İran'ın Şiiliğe Dönmesi.....	406
Safevî İmparatorluğu'nun Çözülüşü.....	411

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK GÖÇLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	417
Türk Göçleri ve Anadolu'da Türk-İslâm Devletleri (1071-1243).....	418
Osmanlıların Yükselişi (1280-1453).....	421
Osmanlı Dünya İmparatorluğu.....	425
Hükümdarlar ve Tebaalar.....	441
Osmanlı Ekonomisi ve Eyalet Yönetimi.....	448
Karışıklık İçindeki Osmanlı İmparatorluğu.....	455

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

ARAP ORTADOĞUSU.....	469
"Hilafet" Çağında Mısır ve Suriye.....	470
Selçuklu Modeli: Devlet ve Din.....	480
Osmanlı Çağı.....	487

ONALTINCI BÖLÜM

İSLÂM KUZAY AFRIKASI VE	
ONDOKUZUNCU YÜZYILA KADAR İSPANYA.....	495
"Hilafet" Safhasında Devlet Teşekkülü.....	495
İspanya İslâm Uygurlığı.....	511
Üç Parçalı Rejim: Onüçüncü Yüzyıldan	
Ondokuzuncu Yüzyıla Kadar Tunus, Cezayir ve Fas.....	526
Devletler ve İslâm: Kuzey Afrika Varyasyonları.....	550

Orta ve Güney Asya'da İslâm557

ONYEDİNCİ BÖLÜM

MOĞOL FETİHLERİNDEN

ONDOKUZUNCU YÜZYILA KADAR ORTA ASYA559

Batı ve Kuzey Bozkırları561

Türkistan (Maveraünnehir, Harizm ve Fergana)570

Doğu Türkistan ve Çin579

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN ALTKITASI: DELHİ SULTANLIĞI

VE MUĞAL İMPARATORLUĞU589

Müslüman Fetihleri ve Delhi Sultanlığı590

İhtida ve Müslüman Cemaatler597

Muğal İmparatorluğu608

Muğal İmparatorluğu'nun Çöküşü622

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ASYA'DA İSLÂM TOPLUMLARININ OLUŞUMU627

İslâm'ın Yayılışı628

Portekizliler, Hollandalılar ve Müslüman Devletler631

Güneydoğu Asya'da İslâm Toplumlari635

Yeni Emperyalizm648

Afrika'da İslâm655

YIRMİNCİ BÖLÜM

SUDAN, SAVANA VE ORMAN BATI AFRİKA'SINDA İSLÂM657

Batı ve Orta Sudan Krallıkları658

Çöl, Orman ve Sahil Bölgelerinde Tüccarlar ve Misyonerler670

Batı Afrika Cihatları681

YIRMİBİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU AFRİKA'DA İSLÂM VE

AVRUPA SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARININ DOĞUŞU701

Sudan701

Sahil Şehirleri ve Swahili İslâm'ı706

Etyopya ve Somali711

Sömürgecilik ve Müslüman Yayılmasınının Mağlubiyeti715

SONUÇ

İSLÂM TOPLUMLARININ ÇEŞİTLİLİKLERİ723

Kaynakça733

Önsöz

İslâm, dünyanın orta bölgelerini oluşturan Afrika'nın Atlantik kıyılarından Güney Pasifik'e, Sibiryâ bozkırlarından Güney Asya'nın uzak adalarına kadar uzanan topraklarda yaşayan halkların dinidir. Berberiler, Batı Afrikalılar, Sudanlılar, Swahilî dili konuşan Doğu Afrikalılar, Ortadoğu Arapları, Türkler, İranlılar, Orta Asya Türk ve İran halkı, Afganistanlılar, Pakistanlılar, milyonlarca Hintli ve Çinli, Endonezya ve Malezya halkının ekseriyeti, ve azınlık halinde Filipinler'de olmak üzere toplam 900 milyon kadar insan İslâm dinine mensuptur. Bu insanlar etnik yapı, dil, âdetler, toplumsal ve siyasî teşkilatlar; kültür ve teknoloji şekilleri açısından sayısız beşerî yaşantı farklılıkları gösterirler. Buna rağmen İslâm onları birleştirir. Her ne kadar İslâm çoğu kez bu insanların yaşantılarının bütünü demek değilse bile, onların düşünce ve anlayışlarına nüfuz eder, günlük hayatlarını düzenler, toplumsal ilişkilerini belirler ve insanların kurtuluş isteklerini karşılar. Kendi içindeki tüm çeşitliliğine rağmen İslâm, insanlığın büyük manevî ailelerinden birini oluşturur.

Bu kitap bu değişik halkların nasıl Müslüman olduklarının ve İslâm'ın onlar için ne anlama geldiğinin tarihidir. Bu kitapta şu soruları soruyoruz: İslâm nedir? Değerleri nelerdir? Bu

kadar çok sayıda insan, birbirinden bu kadar farklı ve kopuk oldukları halde, nasıl Müslüman oldular? İslâm'ın onların karakterlerine, yaşam tarzlarına, toplumlarının tanzimine, amaç ve kimliklerine ne katkısı oluyor? İslâm'ın ve onun dinî ve kültürel değerlerinin yükselmesini sağlayan tarihî olaylar ve şartlar nelerdir; farklı yorum ve uygulamaları nelerdir? Bu soruları cevaplandırabilmek için Kur'an-ı Kerim'de, tefsir kitaplarında, duygu ve düşünceler olarak Müslümanların kalplerinde ve kafalarında gömülü olan, gerçekliğin mahiyeti ve beşerî hayatın anlamıyla ilgili dinî kavramların, Müslüman halkların yaşam tarzları ve kurumlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu halkların siyasî ve toplumsal deneyimlerinin İslâmî değerler ve semboller içinde nasıl ifade edildiğini göreceğiz. İslâm'la ilgili tarihimiz, dinî semboller âlemiyle gündelik gerçeklik dünyası arasındaki diyalogun; İslâmî değerler ve Müslüman halkların tarihsel deneyimleri arasındaki, çok farklı fakat birbiriyle ilişkili Müslüman toplumların oluşumunu şekillendiren etkileşimin bir tarihidir.

Birinci kısımda Kur'an'ın indirilişinden onüçüncü yüzyıla kadar süren İslâm medeniyetinin teşekkül devri inceleniyor. Bu bölüm Hz. Muhammed ile başlayıp, Arap Edebiyatı, İslâmî dinî öğretisi ve kozmopolit kültürel başarılar -yani daha sonra İslâm medeniyetinin tüm versiyonlarının türeyeceği kabilevî/etnik, dinî ve saraylı/aristokratik kültürlerden oluşan üç parçalı bir karışıma- yol açan Klasik İslâm çağıyla devam ediyor. Birinci kısım bu medeniyetin gelişimini, İslâmî kültürlerin Ortadoğu'nun yerleşik kurumsal modelleriyle, ekonomileriyle ve tektanrılı dinlerle ilişkileri bağlamında ve yeni imparatorlukların oluşması sonucunda doğan kültür, şehirleşme ve toplumsal değişimle bağlantı kurarak açıklamaya çalışıyor. Bu kısım, İslâm'ın bir doktrinler ve kültürel sistemler karmaşasından, Ortadoğu toplumunun etkili prensipleri haline dönüşmesini açıklayan, onuncu ve onüçüncü yüzyıllar arası Irak ve İran'ın tarihiyle sona eriyor. Bu, İslâm'ın, Ortadoğu'da geniş halk kitlelerinin dini haline geldiği bir dönemdir. Bu

dönemde, Müslüman halklar yeni devletleri, toplumsal kurumları (Şii cemaatler, Sünnî fıkıh okulları ve tarikatlar) şekillendirmiş ve siyasî rejimlerin dinî yapılarla münasebetlerini tanımlamışlardır. Bu çağda, İslâmî değerler, birbirine paralel dinî ve siyasî kurumlarca tanzim edilen “kitle toplumları”nın oluşmasını sağlamıştır.

Bu tarzıyla Ortadoğu'nun İslâmî versiyonu dünyanın başka yerlerinde de benzer toplumların oluşturulması yönünde bir paradigma oluşturdu. İkinci kısım, Ortadoğu İslâm paradigmasının yayılışını izliyor. Yedinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar İslâm, Ortadoğu Arap halkının, Orta Asya ve Çin, Hint ve Güneydoğu Asya, Afrika ve Balkanlar'daki insanların dini haline gelmiştir. İkinci kısım, İslâm'ın yayılışının arkasındaki dinamikleri ve İslâm dininin değerleriyle yerleşik kültür ve toplumlar arasındaki etkileşimi inceleyip değerlendiriyor. Ayrıca, Moğol, Osmanlı ve Safevî imparatorluklarını içine alan İslâmî yönetimlerin ve Güneydoğu Asya, Afrika ve başka yerlerdeki İslâm devletlerinin güçlenişini ve onların, siyasî rejimlerini, İslâmî dinî kurumları ve İslâmî olmayan değerlerle cemaat şekillerini farklı bütünleştirme tarzlarını inceliyor.

Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde, bir İslâm toplumu için Ortadoğu paradigması birbirleriyle ilişkili fakat farklı toplumlar tarafından da taklit edilmiş, çoğaltılmış ve tadil edilmişti bile. Bunların her biri, bu kitapta da ortaya konulacak manzaraya göre, bir toplumlar ailesinin bir üyesiydi, çünkü her biri ailevî-toplumsal, dinî ve idarî kurumlarının altında yatan benzer bir yapıdan tanınabilir bir farklılığa sahipti. Her biri, İslâmî inanç, kültür ve toplumsal kurumların -İslâmî olmayan siyasî rejimlerin kurumları, ekonomik üretim ve mübadele sistemleri, İslâmî olmayan akrabalık ilişkileri, kabilevî ve etnik toplulukları ve İslâm öncesi veya gayriislâmî kültür tarzlarını da kapsayan- beşerî örgütlenmenin halen daha geniş olan bütünleriyle etkileşme tarzları noktasında bir farklılık arz ediyordu. Burada Ortadoğu paradigmasının yeni İslâm toplumlarına ne dereceye kadar aktarıldığını araştırıyoruz. İslâm'ın bu böl-

gelerdeki İslâm öncesi kurumlarla münasebeti neydi? Bu çok sayıdaki İslâm toplumları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdi?

Müslüman toplumların onsekizinci yüzyıldan bu yana geçirdiği dönüşüm, tarihî modellerin ve İslâmî dünya sisteminin kimliğinin esneme kabiliyetini test eder. Üçüncü kısımda İslâm toplumlarının, Müslüman imparatorlukların çöküşü, ekonomik gerileme, içteki dinî çatışmalar ve Avrupa'nın ekonomik, siyasî, kültürel hâkimiyetinin tesisıyla nasıl derinden parçalandıklarını görüyoruz. Bütün bunlar ulus devletlerin ortaya çıkmasına, tarım ve sanayinin modernleşmesine, sınıf yapısında esaslı değişimlere ve laik-milliyetçi ideolojiyle diğer modern ideolojilerin kabulüne götürdü. Bu değişimler sırasında İslâm düşüncesi ve İslâm toplumsal kurumları köklü bir biçimde değiştirildi.

Bununla birlikte, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllardaki tarihî değişimin mirası, “modernleşme” yönünde doğrusal bir hareket değil, aksine İslâm ülkelerindeki siyasî, ekonomik, kültürel amaçlı süregiden çatışmalar ve farklı Müslüman toplumlardaki farklı değişim seyirlerinin bir terekesidir. Siyasî çöküş ve Avrupa müdahalesi, siyasî elit, ulema ve tasavvuf liderleri arasında bir çatışmaya ve siyasî toplumsal iktidar için uyanış hareketlerine yöneltmiştir. Sekülerleşmiş siyasî elit Batılı biçimiyle modernleşmeyi ve İslâm'ın modern devlet ve ekonomi biçimleriyle uyumlu şekilde yeniden tanımlanmasını tercih ederken, din reformcuları, ahlâkî değerlerin canlandırılması ve İslâmî ilkelere dayalı yeni siyasî cemaatlerin oluşturulmasını istemektedirler. Bu kitap, siyasî ve dinî örgütlenmenin tarihsel ve siyasal biçimleri, Avrupalı emperyalistlerin etkisi ve Müslüman ülkelerde birbirleriyle çatışan elitlerin siyasî ve ideolojik ihtilaflarını incelemek suretiyle, günümüz rejimlerinin yapısı ve çağdaş Müslüman toplumların şekillenmesinde tarihsel İslâmî kurumlarla reformist hareketlerin rolünü açıklamaya çalışmaktadır.

Bu gelişmeleri çözümlerken karşılaşılan temel sorunlar hem evrimsel hem karşılaştırmalı sorunlardır. Batı'nın ve modern

teknik uygarlığının etkisi mi yeni bir toplum biçimi oluşturmuştur yoksa tarihsel siyasal ve dinî modeller mi yeni Müslüman milletlerin kaderini tayin etmektedir? Mevcut koşullar temel olarak onsekizinci yüzyılın emperyal, mezhepçi ve kabileci toplumlarının kültürel ve siyasî niteliklerini mi yansıtır yoksa ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki ekonomi, sınıf yapısı ve değerlerin dönüşümü İslâm toplumlarının tarihinde yeni bir evrimsel aşama mı ortaya çıkarmıştır? Bu konuları ele almak için İslâm toplumları tarihi iki boyutta sunulacaktır: Bu boyutlardan biri, İslâm toplumlarının oluşumunu ve bunların zamanla değişimini değerlendiren bir çaba olarak tarihsel ve evrimci; diğeri de aralarındaki çeşitlenmeleri anlamak üzere analitik ve karşılaştırmalıdır.

Bu yaklaşım birçok tarihsel ve metodolojik varsayıma dayanır. İlki, bütûn toplumların tarihinin, aslında kurumsal sistemlerinin tarihinden ibaret olduğu varsayımdır. Bir kurum, diyelim ki bir imparatorluk, bir ekonomik mübadele tarzı, bir aile ya da bir dinî uygulama, katılımcıların zihnî dünyasında tanımlanıp meşrulaşacak biçimde, diğer insanlarla örüntüleşmiş bir ilişki içinde yerine getirilen bir beşerî faaliyettir. Bir kurum, aynı anda bir hareketliliği, bir toplumsal ilişkiler örüntüsünü ve bir dizi zihinsel oluşumu kapsar.

İkinci varsayım, İslâm toplumlarının tarihinin dört temel kurumun kavramlarıyla anlaşılabiliridir: kabile, etnik köken ve küçük cemaat topluluklarının oluşturduğu ailevî yapı; üretimin ve mal dolaşımının gerçekleştiği iktisadî yapı; ortak değer ve inançların üzerine bina edildiği kültürel ya da dinî yapı ve siyasî etkinin örgütlendiği, çatışmaların çözüldüğü, müdafaayı da içeren politik yapı. Bu kurumlar her toplumda farklı özellikte ve birbirleriyle ilişkili şekillerde oluştu.

Üçüncüsü, İslâm toplumlarının kurumsal örüntülerinin, M.Ö. 3000 yıllarının eski Mezopotamya'sına kadar uzanan kökleri olduğu varsayımdır. Mezopotamya şehir devletleri ve imparatorlukları tarafından oluşturulan kabilevî dinî ve siyasî yapılar topluluğu, Ortadoğu toplumlarının daha sonraki dönüşümü için İslâm döneminde ve öncesinde temel oluşturmuş

ve Ortadoğu'dan diğer İslâm toplumlarına ya yeniden üretilmiş veya yayılmıştır. Böylece Ortadoğu İslâm toplumu, daha eski kurumlarla İslâmî bir kültür tarzının bileşimi üzerinde kurulmuştur. Bu Ortadoğulu İslâmî kurumların dünyanın diğer bölgelerindeki kurumlar ve kültürlerle etkileşmesi sonucu birkaç değişik İslâm toplumu oluşmuştur. Bu değişik toplumlar, modern çağda bu kez Avrupa'yla etkileşim içerisinde değişime uğramıştır ve modern İslâm ülkelerinin her biri, İslâm toplumunun belirli bir bölgesel biçiminin Avrupa'nın emperyal, ekonomik ve kültürel etkilerinin farklı biçimleriyle etkileşiminin ürünüdür. Modern İslâm toplumları arasındaki farklılık daha eski örneklerle kadar izlenebilir.

Bu kitapta, temel vurgu, İslâm toplumlarının teknoloji ve ekonomilerinden ziyade toplumsal, dinî ve siyasî kurumları üzerinde olacaktır, zira Müslüman toplumları aynı çevresel özelliklere ve üretim modellerine sahip diğer toplumlardan ayıran budur. Ben ekonomik kurumları ekonomi dışı olanlara ikincil addederim, çünkü İslâm toplumlarının bin yıldır içinden geçmekte olduğu ayırt edici tarihsel gelişmeler, kültürel ve siyasî nitelikli olmuştur; ve çünkü kültür ve kurumlar alanındaki değişimler İslâm toplumlarını birbirlerinden ve diğer beşerî medeniyetlerden ayırt etmektedir. Ayrıca kültürel ve sosyo-politik kurumlar ile ekonomik ve teknolojik güçlerin özerk olarak işleyebileceklerini ve her birinin tarihsel değişimde tesadüfî bir etken olabileceğini, buna mukabil İslâm toplumlarının tarihinde kültürel ve kurumsal etkenlerin tarihsel ayrılığın önemli bir mahallini oluşturduklarını düşünüyorum.

Bu sunuştaki amacım İslâm toplumlarındaki ekonomik üretim ve mübadele biçimlerinin İslâm öncesi çağda oluştuğunu öne sürmektir. Tarımsal ve hayvancılığa dayalı üretim biçimleri, zanaatlar, sanayi, yaygın değişim sistemleri ve teknolojik kapasiteler; bunların hepsi İslâm'dan daha eskidir ve İslâm dönemi boyunca da tevarüs edilmiş biçimlerini korumuşlardır. Bu, Müslüman toplumların kendi içlerinde ve birbirleri arasındaki ekonomik faaliyetin (örneğin hayvancılık,

tarım, ticarî ve sanayî faaliyetlerinin nispi rolünde veya sefalet ve refah seviyesinde ya da mal dağılımında olduğu gibi) önemli çeşitlilikler gösterdiğini inkâr etmek anlamına gelmediği gibi; tüm bu farklılıkların, etkili siyasî ve kültürel sonuçlara yol açtığını ya da iktisadî endişelerin tüm beşerî değerlerin ve toplumsal faaliyetlerin merkezî noktasını oluşturduğunu inkâr etmek anlamına da gelmez. Yine de, kanaatimce, temel ekonomik üretim ve mübadele biçimleri modern çağa kadar temelde bir değişime uğramamıştır; ekonomik ve teknolojik değişimler de, siyasî ve kültürel farklılaşmanın ya da sınıf yapısındaki ve toplumsal örgütlenmedeki değişimlerin esas kaynağı olmamıştır. Modern çağlara kadar ekonomik faaliyet cemaat toplumları ve siyasî yapılar içinde sınırlı kaldı ve toplumdaki sınıfsal bölünme devlet ve dinî teşkilatlar - içinde var olmakla birlikte- üzerinde belirleyici olmadı. Avrupa kapitalizminin ve derin ekonomik ve teknolojik değişimlerin İslâm toplumlarını derinden etkiledikleri ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bile tüccarlar ve işçiler gibi ekonomik olarak türemiş sınıflar İslâm ülkelerinde çok zayıftırlar. Siyasî ve dinî elitler, kurumlar ve kültürel değerler bu ülkelerin modernleşmesinde baskın bir rol oynamaya devam etmektedirler. Yirminci yüzyıl teknolojik ve ekonomik değişiminin şimdi İslâm toplumlar grubunun varlığını sorgulayıp sorgulamayacağı bir tartışma noktasıdır.

Burada oldukça şematik ve basit bir biçimde sunulan bu varsayımlar çeşitli tarihsel, sosyal bilimsel ve felsefî kaynaklardan türetilmiştir. Bununla birlikte, bir tarihçi olarak, benim öncekili ilgim teori değil teorik varsayımların tutarlı ve anlamlı bir açıklamaya uyarlanması noktasındadır. Bu kitabın ana sorunu, koca bir farklılık tarihini -görünüşte ve seste birbirinden tamamen farklı olan- bununla birlikte hâlen bazı tarihsel ve kurumsal irtibatlılıklarını koruyan toplumların tarihini nasıl sunmak gerektiği sorunudur. Bu kitap okuyucuya İslâm tarihinin tutarlı bir genel görüş kazandırmasını amaçlıyor. Bir öğretmen olarak ben, bir süredir şu sonuca vardım ki, sonu gelmez gündelik olayların ve haberlerin akışı bizi aydınlatmaktan ziyade ka-

famızı karıştırmakta ve konunun bir bütün olarak geniş bir “haritası” belirli oluşumları anlamak açısından zorunluluk arz etmektedir. Ancak geniş bir bakış açısından temel yapısal etkenleri ve uzun vadeli tarihsel eğilimleri tanıyıp onları tesadüfî, kısa vadeli mütalaalardan ayırt etmeyi mümkün kılan dengeyi, mesafeyi ve perspektifi sağlayabiliriz.

Açıktır ki, bu çalışma İslâm’ın kendisini tanımlamaya yönelik bir çabadan ziyade belirli bir tarihsel bağlamda İslâmî inançların, kurumların ve kimliklerin rolünü belirleyecek karşılaştırmalı bir yöntem geliştirmeye yönelik bir çabadır. Bunu yapabilmek için benimsediğim mekanizma -sergileyici çerçeve- şu varsayımlara dayanmaktadır: İslâm toplumları kurumlar üzerinde inşa edilmişlerdir; bu kurumlar içsel değişmeye tâbidir -hem kendi aralarındaki değişikliklere hem de zamana bağlı değişmeye tâbidir. Sınırlı sayıdaki kurumsal etkenler bu geniş konuyu düzenli bir tarzda algılamamıza izin veren, ama aynı zamanda tek tek toplumları somut ve farklı varlıklar olarak tasvir etmeye de izin veren bir sınırlamayı dayatır. Farklı bağlamlardaki kurumların değişikliğini araştırmakla, İslâm toplumlarının neden genel biçimleriyle benzer oldukları halde özel niteliklerde bu kadar farklılaştıklarını kavrayabiliriz.

Kitabın düzeni üzerine birkaç yorum, okuyucunun bu geniş hacimli kitap içinde yolunu bulmasına yardım edebilir. İlkın, okuyucu bu kitabın olgusal-anlatısal yaklaşımının, tarihsel yargı sorunsallarındaki büyük belirsizlikleri, tamamlanmamış bilgileri, uzmanlar arasındaki görüş ve yorum çatışmalarını ve mevcut bilgilere yeni bilgiler ve bakış açıları getiren sürekli değişim halindeki araştırmaları gizlediği konusunda uyarılmalıdır. Bilgilerin sunumundaki güvenilirlik derecesi veya hata payı konusunda çok az şey söylenmiştir, fakat kitap en güvenilir ve en son araştırma ve yorumlara dayanmaktadır. Gerçekten de, bazı sonuçlar, henüz yayımlanmamış bazı araştırmalara dayanmaktadır. Okuyucu eserin bu kısımlarının doğası gereği şarh ve araştırmaya dayalı olduğunu ve yazarın belirli konular hakkındaki en gelişkin görüşlerini temsil ettiğini bilmelidir.

Kitap üç kısım halinde düzenlenmiştir. Her kısımda, eserin dayandığı örgütleyici kavramları ele alan ve anlatı bölümlerinde ortaya çıkan önemli temaları özetleyen birer giriş ve sonuç kısmı vardır. İslâm toplumlarının evrimini kısaca gözden geçirmek için bu giriş ve sonuç bölümleri ayrı olarak ya da seçilen dönemlerle veya bölgesel tarihlerle bağlantılı olarak okunabilir. Bu düzenleme okuyucuya kitaba bir yaklaşım seçmesi konusunda esneklik eklemektedir ancak bir miktar da tekrar içermektedir, o yüzden kitabın tamamını okuyacakların hoşgörüsünü rica ediyorum.

Üç ana bölümün her biri İslâm tarihindeki belirli bir dönemi ele alıyor - İslâm toplumlarının doğuşu, yayılışı ve modernleşmesi. Bunun anlamı, İslâmî kültür, sanatlar, edebiyatlar ve dinî değerlerin öncelikle Birinci Kısım'da irdelenilecek olması ve ikinci ve üçüncü kısımlarda onlara sadece bir özet şeklinde atıf yapılacağıdır. Sonrakiler, kurumsal görünümleri vurgulamaya yöneliktir. Bölgesel tarihler de genellikle iki ya da üç kısma bölünüyor. Ortadoğu İslâm toplumlarının tarihi üç bölüm halinde inceleniyor; diğer İslâm toplumlarının tarihi ise ikinci ve üçüncü kısımlar arasında bölünüyor. Buna rağmen birçok istisnalar da mevcut. Birinci kısım genel olarak yedinci yüzyıldan onüçüncü yüzyıla kadar Ortadoğu İslâm toplumlarının teşekkülünü ele alırken, Arap Ortadoğusu, Kuzey Afrika ve Endülüs'ün erken tarihleri, ikinci kısımdaki anlatımla tutarlı olması için diğer müteakib bölgesel tarihlerle birleştiriliyor; bu bölümlerin parçalarını birinci kısımla bağlantılı olarak okumak faydalı olabilir. Benzer bir şekilde, Arap Yarımadası, Libya ve Kafkasya tarihlerinin bütünü kitabın tamamına dağılmaktan ziyade üçüncü kısımda toplanmıştır. Her ne kadar tüm bu toplumların tarihi, 1984'e kadar olan gelişmelerle ilgili atıflar varsa da, 1980'lere kadar gelen yakın geçmişte sonuçlandırılıyor. Üçüncü kısımda kullanılan şimdiki zaman kipi, 1970'ten bugüne kadar olan döneme işaret ediyor.

Coğrafi bölgelerin tanımı ayrıca birtakım keyfî basitleştirmeleri de gerektiriyor. İslâm dünyasına ait alanlar, genellikle Ortadoğu, Kuzey Afrika, Hint Yarımadası, Güneydoğu Asya,

Batı ve Doğu Afrika ve bunun gibi bölgesel terimlerle tanımlanır. Daha rahat işaret etmek için -açık anakronizmine rağmen- bu bölgeler ya da onların parçaları genellikle Hindistan, Endonezya veya Nijerya gibi bugünkü ulusal devlet adlarıyla belirtilmektedir. Bu, böylesine geniş coğrafi bölgelere yabancı okuyucuların bu bölgeleri kolayca tanıyabilmelerini sağlamak ve “şu anda ülkesinin parçası olan alanlar” gibi sıkıcı açıklamaları gidermek için yapıldı, ama şunu açıklamakta yarar var ki, bu terimlerin kullanılışı, zorunlu olarak devlet ve toplumsal örgütlenme veya kültürel tarzla ilgili modern öncesiyle modern zamanlar arasında herhangi bir benzerlik olduğunu ima etmiyor. Ayrıca şunu da kaydetmem gerekiyor ki, Libya tarihini Kuzey Afrika hakkındaki bölüme ve Sudan’ı Doğu Afrika (ile ilgili bölüme - ç.n.) yerleştirdim, oysa bu ülkeler aynı zamanda Arap Ortadoğusu’na da aittirler. Ve sonuç olarak bu kitap Müslüman bölgelerin tamamını içine almıyor. Örneğin, Güneydoğu Asya’da (Filipinler, Seylan), Avrupa ve Amerika’da yaşayan Müslüman azınlıklar tartışmanın dışında tutuldu.

Müslüman halkların konuştuğu pek çok dilden yapılan çeviriler, bu dilleri bilmeyen okuyucuya kolaylık olsun diye basitleştirildi. Genel olarak dünyanın her bir bölgesi için standart bilimsel kullanımı takip etmeye çalıştım; fonetik işaretleri çıkarmak suretiyle değişiklikler yaptım ve bazen de telaffuza hoşluk kazandırıcı uyarlamalarda bulundum. Belirli standart Arapça terim ve isimler -yazım ve telaffuzda dünyadaki mevcut farklılıklara rağmen- orijinal (genellikle Arapça olarak) edebî şekillerinde verildi. Tarihler ise miladî takvime göre verilmektedir.

Kitabın hazırlanışında öğrencilerim, araştırma görevlilerim ve meslektaşlarıma bana büyük ölçüde yardımları oldu. Onların yeteneklerine ve benim belirli bir bölge hakkında sahip olduğum bilgiye bağlı olarak: kitap kaynakçalarının hazırlanışında; okuma, gözden geçirme ve ilgili eserlerin özetlerini hazırlama; hem kaynakları hem de ikinci dereceden malzemelerdeki konu ve başlıkları araştırma; özetler çıkarma ya da bilmediğim

dillerdeki malzemelerden çeviriler yapma ve özel ilgi veya uzmanlık alanlarına ait tarih yazımına veya metodolojisine ilişkin sorunların tartışmasında bana yardımcı oldular. İslâm'ın çeşitli dünya bölgelerindeki rolünü kavramama önemli bir katkıda bulundular ve kitabın tamamlanmasını büyük ölçüde kolaylaştırdılar.

David Goodwin, Margaret Malamud, Ann Taboroff, Sahor von Schlegell (İslâm tarihi ve tasavvuf); James Reid (İran); Corine Blake (Arap Ortadoğusu); Elaine Combs-Schilling (Kuzey Afrika); Sandria Freitag ve David Gilmartin (Hindistan); Marry Judd ve Allan Samson (Endonezya), William McFarren ve Leslie Sharp (Afrika); Rose Glickman ve Mark Saroyan (Rusya ve Orta Asya) ve John Foran ve Michael Hughes'a (modernleşme ve ekonomi-politik) teşekkür etmek isterim. Bibliyografya ile ilgili yardımlarından dolayı Melissa McCauly ve Susan Mattern'a da minnettarım.

Şekil ve illüstrasyonların seçimi için Guitty Azarpy, Jere Bacharach, Sheila Blair, Jonathan Bloom, Herbert Botman, Gordon Holler, Thomas Lentz, Kim Lyon, Amy Newhall ve Labelle Prussin'in tavsiye ve yardımlarından faydalandım. Nazik müsaadeleriyle burada yeniden varolan birey ve kurumlara hararetle teşekkür ediyorum. Berkeley'deki California Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nden Cherie A. Semans'a, bu kitaptaki haritaların dayandığı temsili haritaları hazırlayıp çizdiğinden dolayı müteşekkirim.

Birçok dost ve meslektaşım kitabın bölümlerini hatta müsveddelerin tamamını okuyarak bana paha biçilmez düzeltmeler yaptılar, öneriler de bulundular ve harekete geçirici fikirler verdiler. Bu dostların her biri kitabı zenginleştirdi. Hataların tüm sorumluluğu ise bana ait. Jere Bacharach, Thomas Bisson, William Brinner, Edmun Burke III, Elaine Combs-Schilling, Shmuel Eisenstadt, Sandria Freitag, David Gilmartin, Albert Hourani, Suad Joseph, Barbara Metcalf, Thomas Metcalf, Martha Olcott, James Reid, Richard Roberts, William Roff, Allan Samson, Stanford Shaw, David Skinner, Ilkay Sunar, İlder Turan, Abraham Udovitch, Lucette Valensi ve Reginald Zel-

nik'e teşekkür benim için büyük zevktir. Bu kitabı yazmak kadar bu insanların arkadaşlığı ve cömertliği de son yedi yılımı yüceltmıştır.

Bazı meslektaşlarımla anlaşımların gelişmesinde kuvvetli etkileri oldu. Benimle görüşlerini ve bu kitabın değişik bölümleriyle ilgili yayımlanmamış çalışmalarını cömertçe paylaştılar. Bu konuda özellikle Barbara Metcalf (Hindistan), Elaine Combs-Schilling (Kuzey Afrika), Suad Joseph (kadın sorunu), Martha Olcott (Sovyet Orta Asya), James Reid (İran ve Orta Asya), Allan Samson (Endonezya), Warren Fusfeed (Hindistan'da Nakşibendilik üzerindeki tezi) ve Sandria Freitag ve David Gilmartin'e (Hindistan) teşekkürü bir borç bilirim. Morris Rossabi de Çin'deki Nakşibendilik ile ilgili Joseph Fletcher'in yayımlanmamış bir makalesinin bir kopyasını görmemi sağlamıştır.

Aynı şekilde kitabın müsveddesinin hazırlanmasına ve basımına yardımcı olan pek çok insana da teşekkür borçluyum. California Stanford'daki Davranış Bilimleri İleri Araştırmalar Merkezi üyeleri, elyazmasının ilk taslağını hazırladılar. Muriel Bell birkaç bölümü hazırladı. Lynn Gale bu malzemenin Berkeley Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nün bilgisayara geçirilmesi işleminde yardımcı oldu, orada Nadine Zelinski ve Christine Peterson bu enstitüde çalışmanın hazırlanmasında büyük bir başarı göstererek birlikte çalıştılar ve bana sonsuz bir destek verdiler. Cambridge Üniversitesi Yayınlarında editör Elizabeth Wetton, yardımcı editör Susan Moore ve tasarımcı Jone Williams özellikle yardımcı oldular. Son olarak, fakat kesinlikle daha az olmayarak, eşim Benda Webster'a kitabın hazırlanışı sırasında gösterdiği hayranlık uyandırıcı sabrı, önerileri ve eleştirileri, her şeyden de öte çalışmama olan inancı için minnettarım.

Bu projenin araştırmaları Berkeley'deki California Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü tarafından büyük destek gördü. Özellikle enstitünün müdürü Profesör Carl Rosenberg'e, enstitünün idari hizmetler başkanı bayan Karin Beros'a ve cömert ve nazik desteklerini esirgemeyen enstitü üyeleri-

ne teşekkür ederim. Bu kitabın hazırlanışı California Stanford Davranış Bilimleri İleri Çalışmalar Merkezi'nde bir yıl ikametle, National Endowment for the Humanities'in desteği ve Stanford Üniversitesi, Hoover Enstitüsü'nün araştırma yardımıyla mümkün olmuştur. Bu çalışmanın tamamlanması da, bağımsız bir federal kurum olan Division of Research of the National Endowment for the Humanities tarafından yapılan yardımla mümkün olmuştur. Araştırma ve yazmaya yoğunlaşma fırsatını sağlayan bu kurumlara derin takdirlerimi ifade etmek isterim.

IRA M. LAPIDUS
California Üniversitesi
15 Mart 1985

Teşekkürler

Bu kitaptaki haritalar için bilgi ve düşünceler şu kaynaklardan alınmıştır: R. Roolvink, *Historical Atlas of the Muslim Peoples*, Cambridge, Mass., 1957; J. L. Bacharach, *A Middle East Studies Handbook*, Seattle, Wash., 1984; W. C. Bryce, *An Historical Atlas of Islam*, Leiden, 1981; F. Robinson, *Atlas of the Islamic World*, Oxford, 1982; J. D. Fage, *An Atlas of African History*, New York, 1978.

Yayıncılarının izniyle daha önce yayımlanmış aşağıdaki yayınlarımdan uzun paragraflar alınmış veya uyarlanmıştır:

“Adulthood in Islam: Religious Maturity in the Islamic Tradition”, *Daedalus*, Spring 1976, s. 93-108.

“Islam and the Historical Experience of Muslim Peoples”, *Islamic Studies: A Tradition and Its Problems*, ed., Malcolm H. Kerr, Malibu, California: Undena Publications, 1980, s. 89-102.

“Arab Settlement and Economic Development of Iraq and Iran in the Age of the Umayyad and Early Abbasid Caliphs”, *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies in Economic and Social History*, ed., A. L. Udovitch, Princeton: Darwin Press, 1981, s. 177-208.

“The Arab Conquests and the Formation of Islamic Society”, *Studies on the First Century of Islamic Society*, ed., G. H. A. Juynboll, Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1982, s. 49-72

“Knowledge, Virtue and Action: The Classical Muslim Conception of Abad and the Nature of Religious Fulfillment in Islam”, *Moral Conduct and Authority in South Asian Islam*, ed., Barbara Metcalf, Berkeley: University of California Press, 1984, s. 36-61. © 1984, The Regents of the University of California.

Contemporary Islamic Movements in Historical Perspective, Policy Papers No. 18, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1983.

“Mamluk Patronage and the Arts in Egypt”, *Muqarnas*, II (1984), New Haven, Conn.: Yale University Press, s. 173-81.

Yayınevinin Önsözü

Cambridge University Press 1970 yılında *History of Islam* adıyla büyük bir derleme yayımladı. Kitapların gördüğü ilgi üzerine Ira M. Lapidus tarafından tek ciltlik bir başvuru kaynağı oluşturuldu. Dünyada büyük ilgi gören bu eseri İletişim Yayınları iki cilt halinde yayımlamaya karar verdi. Yayınevimiz Ira M. Lapidus'un bu önemli kitabını yayımlamaktan kıvanç duyar.